

ECONOMISCHE VERANDERING EN INKOMENSONGELIJKHEID

De inkomensverdeling in de Oost-Vlaamse steden
in de negentiende eeuw

Economic change and income inequality. Income distribution in the cities of East-Flanders in the nineteenth century

The relationship between (economic) growth and (income) inequality is one of the perennial debates in international economic and social history. Nevertheless the outcomes remain uncertain and show a diverging picture. One of the causes is the scarcity of solid micro research. In this contribution we examine the shifts in the income distribution in eleven cities in the Belgian province of East-Flanders (Oost-Vlaanderen) in the nineteenth century. A thorough analysis of the tax files of the rentable value of dwelling houses allows the reconstruction of income groups at four different points in time: 1810, 1834, 1860, 1890. In nearly all East-Flemish cities income inequality increased during the nineteenth century, or remained stable at a high level. Explanations referring to diverging processes of industrialisation or population growth remain unsatisfactory. The causes for the persistent character of social polarisation were rooted in a growing tension between income from labour (low remunerations) and capital (profits from industry and land ownership). Particularly the transfers of capital from the countryside to the cities caused by the concentration of landed property perpetuated the dual developments in the cities and between the cities and the countryside.

Er zijn weinig historiografische onderzoeksvelden waarop de economische en sociale historici zo met elkaar in debat zijn gegaan als dat van de industriële groei en de levensstandaard tijdens de 'lange negentiende eeuw'. Steeds nieuwe datasets over economische groei, inkomen en welvaart vormden het wapenarsenaal, de sociale evaluatie van de industriële groeiversnelling was het doel.¹ De uitkomst van dit historiografisch gevecht is na vele decennia nog steeds onzeker. Dit heeft niet alleen te maken met het immer smeden van nieuwe

---

1. Een recent en omstandig overzicht van het debat in Groot-Brittannië en in de Lage Landen vindt men in Y. Segers, *Economische groei en levensstandaard. Particuliere consumptie en voedselverbruik in België, 1800-1913* (Leuven 2003) 37-61.

wapens (datasets), maar meer nog met de vele variaties in tactiek en strategie. Welke data worden gekozen en hoe zijn uiteenlopende gegevens over groei, inkomen, gezondheid en comfort aan elkaar te koppelen? Welke meeteenheden worden gebruikt: nationale gemiddelden, regionale of bevolkingsgroepgerelateerde? Welke tijdsspanne wordt bekeken, de lange termijnverschuivingen of de conjuncturele schommelingen? Tot nader orde blijft levensstandaard een containerbegrip dat vele, vaak niet compatibele ladingen dekt.

Net als in Groot-Brittannië leveren in de Lage Landen de vele schermutseringen op het strijdveld van de negentiende-eeuwse levensstandaard een erg versplinterd beeld op.² De lange negentiende eeuw wordt hier veelal in twee periodes opgedeeld, met een opvallende achteruitgang van de levensstandaard tot het midden van de eeuw, en een eerst schuchtere, daarna versnellende verbetering na 1850. Bij dit beeld blijven vele vragen onbeantwoord. Ten eerste lijkt de verbetering na 1850/1860 een herstel te zijn van de diepe val tussen het midden van de achttiende en het midden van de negentiende eeuw. Pas vanaf het einde van de negentiende eeuw zou de gemiddelde levensstandaard definitief boven de vroegere niveaus zijn uitgegroeid. Ten tweede haken de diverse parameters niet goed in elkaar in. Zo wijzen reeksen van reële lonen altijd op een snellere ommekeer dan indices van levensverwachting en gezondheid (lichaamslengte). Ten derde zijn de beschikbare gegevens niet altijd vergelijkbaar. Divergerende interpretaties kunnen dan ook niet uitblijven. Het boeiendste debat over het verloop van de levensstandaard in negentiende-eeuws België vertrekt van een reconstructie van de gemiddelde voedselconsumptie. Gegevens tot het midden van de eeuw steunen op lokaal (stedelijk) onderzoek en wijzen onveranderlijk op een verslechtering van het voedselaanbod en op een grotere sociale polarisatie.³ Data voor de tweede helft van de eeuw zijn meestal afgeleide nationale gemiddelden en laten een opwaartse trend zien. De verschillen tussen de sociale groepen zijn dan niet meer zichtbaar. Interpretaties over de lange termijn blijven zo erg wankel.⁴

2. Overzichten zijn o.a. R. Paping, *Voor een handvol stuivers. Werken, verdienen en besteden: de levensstandaard van boeren, arbeiders en middenstanders op de Groninger klei, 1770-1860* (Groningen 1995) 10-17; E. Horlings, 'Economische groei en levensstandaard in de lange negentiende eeuw. Een theoretische en historiografische verkenning', *NEHA-Bulletin voor Economische Geschiedenis* (2000, 1) 197-230; Segers, *Economische groei en levensstandaard*, 47-59.

3. Zie bv. C. Lis en H. Soly, 'Food consumption in Antwerp between 1807 en 1857. A contribution to the standard of living debate', *Economic History Review* (1977) 460-486; Y. Segers, 'Oysters and rye bread. Polarising living standards in Flanders, 1800-1860', *European Review of Economic History* (2001) 301-336.

4. Het onderzoek van Segers steunt op een combinatie van deze twee verschillende datasets. De omslag in het midden van de negentiende eeuw kan zo moeilijk in een totaalbeeld worden ingepast (Segers, *Economische groei en levensstandaard*, o.a. 431).

Nog minder dan over de gemiddelde levensstandaard weten we iets over de sociale welvaartsverschillen in het industrialiserende België. Hoe groot waren ze en werden ze na verloop van tijd groter of kleiner? Nochtans zijn gemiddelden pas zinvol wanneer ook iets bekend is over de spreiding. Levensstandaard en sociale polarisatie zijn immers twee zijden van dezelfde vraag.

In dat debat heeft deze bijdrage een tweevoudige opzet. Ten eerste willen we nieuw materiaal verzamelen over inkomensverhoudingen in de negentiende-eeuwse Vlaamse samenleving. De verwerking van unieke kadastrale data over het huizenbestand geeft een inzicht in de sociale hiërarchie in elf steden in Oost-Vlaanderen tussen 1820 en 1890. De belangrijkste conclusie is dat de inkomensongelijkheid in bijna alle steden stijgt ofwel op een hoog niveau stabiel blijft. Maar vooral willen we verschuivingen in de inkomensverhoudingen in de steden toetsen aan drie verklaringsmodellen: industrialisering, bevolkingsgroei en de verhouding tussen stad en platteland. Er is immers behoefte aan een geïntegreerd verklaringskader, waarin de sociale verhoudingen in de steden en tussen stad en platteland centraal staan. Het is onze hypothese dat de kapitaaltransfer via de landpachten een belangrijke stempel drukte op de sociale verhoudingen en op de sociale ongelijkheid. Het artikel richt zich achtereenvolgens op het meten en verklaren van inkomensongelijkheid, op de sociale verschuivingen in het negentiende-eeuwse Oost-Vlaanderen, op de heuristiek en de resultaten van het onderzoek en op de drie mogelijke verklaringsmodellen.

Het meten en verklaren van ongelijkheid

Kennis van sociale ongelijkheid impliceert een verdeling van de samenleving in sociale of inkomensgroepen. Per groep is betrouwbare informatie nodig over getal en rijkdom. Een ordening van die groepen van hoog (rijk) tot laag (arm) geeft een beeld van de sociale afstanden binnen een samenleving. Kunnen we een dergelijke oefening maken op meerdere momenten in de tijd, dan kunnen veranderingen in deze verhoudingen in kaart worden gebracht. De bekendste hulpmiddelen om *relatieve* ongelijkheid in beeld te krijgen zijn de Lorenzverdeling en de Gini-coëfficiënt.⁵ De Lorenzcurve geeft het verband weer tussen het cumulatieve aandeel in de bevolking, en het cumulatieve aandeel in de totale inkomens van diezelfde bevolking. In de regel hebben lagere bevolkingsgroepen een aandeel in het totale inkomen dat kleiner is dan hun getal. Voor de rijkere groepen is dat omgekeerd. Deze scheve verhou-

5. H. Kaelbe en M. Thomas, 'Introduction', in: Y.S. Brenner, H. Kaelbe en M. Thomas (eds.), *Income distribution in historical perspective* (Cambridge en Parijs 1991) 25-33; L. Sol-tow en J.L. van Zanden, *Income and wealth inequality in the Netherlands, 16th-20th century* (Amsterdam 1998) 7-16. Voor een definitie van de Gini-coëfficiënt, zie aldaar.

ding kan worden samengevat in één verhoudingscijfer, de Gini-coëfficiënt. Deze beweegt zich tussen de waarden 0 (geen verschillen tussen de groepen, totale gelijkheid) en 1 (één groep bezit alles, totale ongelijkheid). De kracht van deze meter is dat hij alle waarden mede in rekening brengt en er een gelijk gewicht aan geeft. Belangrijk om te onthouden is dat de Gini een relatieve maatstaf is. Bijgevolg is een evaluatie aan de hand van deze coëfficiënt alleen zinvol indien kan worden gewerkt met gelijkaardige datasets over tijd en plaats. Verschuivingen tussen hoge en lage inkomensgroepen worden zo sneller zichtbaar. Een interpretatie van de verschuivingen in absolute termen blijft riskant. Berekningen van L. Soltow geven aan dat schommelingen in de range .3 - .6, niet ongewoon in inkomensstudies, wijzen op sterk veranderende verhoudingen.⁶ Zoals elke middenwaarde is ook de Gini-coëfficiënt gevoelig voor de uiterste waarden. Vooral schommelingen in het aandeel van de rijkste groepen hebben een grote invloed op de maatstaf.⁷ Een te grote nadruk op de polarisatie tussen hoge en lage groepen kan worden vermeden door de populatie op te delen in een groter aantal groepen (bv. in decielen) en door de gehele Lorenzverdeling inclusief de middengroepen in beeld te brengen.

Het onderzoek naar inkomensverschuivingen stelt de vraag naar convergentie, divergentie en polarisatie. Het in de historiografie bekendste model van verschuivingen in de inkomensverdeling tijdens de voorbije twee/drie eeuwen is de Kuznetzcurve.⁸ De hypothese achter dit model van de omgekeerde U-curve is dat de eerste fase van moderne economische groei gepaard ging met een grotere inkomenskloof, die dan weer gevolgd werd door een verkleining van de inkomensverschillen in een tweede, mature fase. De verklaring wordt gezocht in de verschuiving van arbeid van sectoren met een lage productiviteit en lage inkomens (landbouw) naar sectoren met een hoge productiviteit en hogere verdiensten (industrie, later diensten). Zolang het aandeel van de bevolking in de oude sectoren meer dan 50 procent bedraagt, bevordert deze uitstoot (op nationaal vlak) de ongelijkheid. Nadat de kaap van 50 procent is gerond, neemt de ongelijkheid in inkomens weer af.

6. Bij een Gini coëfficiënt van 0.3 is het hoogste deciel van de bevolking vier maal rijker dan het laagste deciel. Bij 0.4 loopt dit op tot zeven maal, bij 0.5 tot twaalf maal en bij 0.6 tot 21 maal. Dit is heel wat meer dan een verdubbeling van de ongelijkheid. Soltow en Van Zanden, *Income and wealth inequality*, 14.

7. Zie ondermeer de bedenkingen van Blondé die de Gini-coëfficiënt een 'rijkemensenmeter' noemt: B. Blondé, 'Bossche bouwvakkers en belastingen. Nadenken over economische groei, levensstandaard en sociale ongelijkheid in de zestiende eeuw', in: B. Blondé, B. De Munck en F. Vermeylen (eds.), *Doodgewoon. Mensen en hun dagelijks leven in de geschiedenis* (Antwerpen 2004) 49-50, 58.

8. J.L. van Zanden, 'Inequality of wealth and income distribution', in: J. Mokyr (ed.), *The Oxford encyclopedia of economic history*, 3 (Oxford 2003) 56-59.

Historisch onderzoek heeft uitgewezen dat er geen eenvoudige verbanden bestaan tussen economische groei en sociale en inkomensongelijkheid.⁹ Hier spelen niet alleen verschillen mee tussen groepen en regio's (vaak gaat het over nationale gemiddelden), meer nog is het duidelijk geworden dat een verklaringsmodel ook oog moet hebben voor de krachtsverhoudingen tussen sociale groepen en voor de ingrepen van de overheden.¹⁰ Het onderzoek van Soltow en Van Zanden over Nederland van de zestiende tot de twintigste eeuw zet dit sterk in de verf. Moderne economische groei leidt niet automatisch tot een grotere inkomensgelijkheid, zelfs integendeel. Het is pas wanneer de factor arbeid haar positie tegenover de factor kapitaal kan verbeteren, veelal met de steun van een interveniërende overheid, dat de inkomensverschillen kleiner worden. Dit gebeurt in de lange negentiende eeuw nauwelijks of niet, met als gevolg dat de inkomensongelijkheid in Nederland ongeveer stabiel blijft op een erg hoog niveau.¹¹ Enerzijds werd na 1850 het verschil tussen de lonen van ongeschoolde en geschoolde arbeiders wel degelijk kleiner.¹² Anderzijds groeide ook het inkomen uit kapitaal sterk, waardoor de kloof tussen top en basis niet verkleinde.¹³ Daarbij maakt de volgehouden demografische groei tijdens de negentiende eeuw de interpretatie van de gegevens extra moeilijk.

Oost-Vlaanderen in de negentiende eeuw: een verarmde provincie...

De negentiende eeuw was voor de provincie Oost-Vlaanderen een moeilijke eeuw. Het is niet eenvoudig de ontwikkelingen in één beeld te vatten. Enerzijds groeide Gent vanaf de Napoleontische periode uit tot een industriële groeipool van Engels formaat. In haar zog, maar op grote afstand, ontwikkelden na 1820 ook provinciestedjes als Aalst en Ronse zich tot nijvere centra. Daar staat tegenover dat het grootste deel van het platteland gevangen zat in een langdurige structurele crisis ten gevolge van de tanende kracht van de

9. Kaelbe en Thomas, 'Introduction', 55-56.

10. Soltow en Van Zanden, *Income and wealth inequality*, 195-196; P.H. Lindert, 'Toward a comparative history of income and wealth inequality', in: Y.S. Brenner, H. Kaelbe en M. Thomas (eds.), *Income distribution in historical perspective* (Cambridge en Parijs 1991) 226-229.

11. Soltow en Van Zanden, *Income and wealth inequality*, 171-174.

12. Dit is ook de stelling van P. Scholliers voor België in de tweede helft van de negentiende eeuw. De loongegevens hebben echter alleen betrekking op de arbeiders in de gecentraliseerde nijverheid, P. Scholliers, 'Industrial wage differentials in nineteenth-century Belgium', in: Y.S. Brenner, H. Kaelbe en M. Thomas (eds.), *Income distribution in historical perspective* (Cambridge en Parijs 1991) 115-116.

13. Dit beeld wordt in een studie van J. De Meere op basis van fiscale statistieken bevestigd. De ongelijkheid in Nederland neemt tot het midden van de negentiende eeuw toe, om daarna tot het begin van de twintigste eeuw te stabiliseren: J.J.M. De Meere, 'Long-term trends in income and wealth inequality in the Netherlands, 1808-1940', *Historical Social Research* (1983) 8-37.

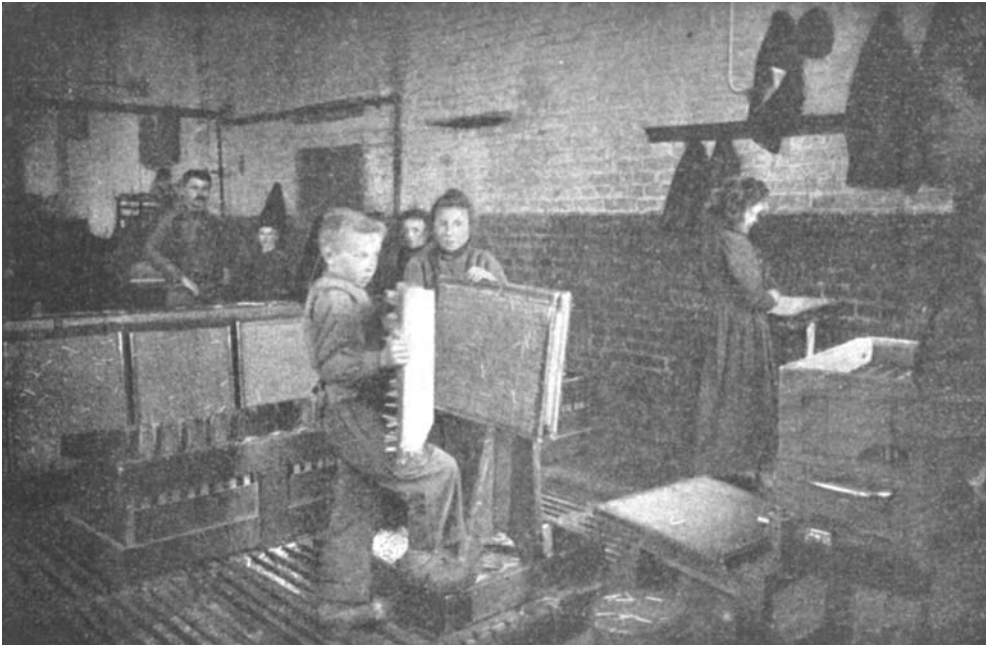

Afb. 1 Thuiswerkplaats van een wever in het Oost-Vlaamse Zele, eind negentiende eeuw. Thuisarbeid in armoede-industrieën blijft in Vlaanderen tot het begin van de twintigste eeuw één van de belangrijkste inkomensbronnen. Uit: August De Winne, *Door arm Vlaanderen* (Gent 1903) 24.

overlevingslandbouw en de teloorgang van de traditionele huisnijverheden. De ooit zo gunstige combinatie van kleinschalige landbouw met spinnen en weven zat op een dood spoor. Bovenop het verlies van het aanvullend inkomen moesten de kleine pachtboeren steeds langer en harder werken om de huren van hun immer krimpende bedrijfjes te betalen.¹⁴ In de jaren 1840 bracht een reeks van misoogsten de bevolking op de rand van de hongercrisis. Het aandeel van de ondersteunde armen liep in de provincie in 1847 op tot 30 procent.

In het laatste kwart van de negentiende eeuw gaf de invoer van goedkoop graan een laatste klap aan de kleine gezinsbedrijven. In 1895 kon nog amper vijftien procent van de Oost-Vlaamse huishoudens overleven op landbouw alleen. Alternatieve inkomens werden gevonden in nieuwe armoede-industrieën, *sweating industries* in onderaanneming (kant, kleding, leder) en in

14. De reële pacht prijs per hectare bouwland in Oost-Vlaanderen steeg van 30 arbeidsdagen in 1750 tot meer dan 90 arbeidsdagen in 1860-1870, en 70 dagen in 1910. E. Vanhaute, 'Rich agriculture and poor farmers. Land, landlords and farmers in Flanders, 18th-19th centuries', *Rural History. Economy. Society. Culture* 1 (2001) 30-31.

Afb. 2 Kinderarbeid in een zwavelfabriek in het Oost-Vlaamse Geraardsbergen, eind negentiende eeuw. Lage lonen en kinderarbeid blijven courant in de Vlaamse nijverheid tot het begin van de twintigste eeuw. Uit: August De Winne, *Door arm Vlaanderen (Gent 1903)* 152.

pendelarbeid naar Wallonië of Noord-Frankrijk.¹⁵ Demografische cijfers illustreren de economische en sociale malaise. De Belgische bevolking groeide tussen 1846 en 1890 met 40 procent. In Oost-Vlaanderen bleef dit beperkt tot de helft. Dit staat in schril contrast met de periode voor 1800, wanneer het Vlaamse Graafschap (West- en Oost-Vlaanderen) de meest dynamische regio was van de Zuidelijke Nederlanden.¹⁶

Nog sprekender zijn de cijfers over de grondbelasting. In de jaren 1815-1830 betaalde Oost-Vlaanderen 10,5 procent van de grondlasten in het Koninkrijk der Nederlanden. Dit was het hoogste bedrag van alle Belgische provincies, en bijna 50 procent hoger dan de provincie Brabant. Een herrekening in 1835 na het beëindigen van de kadastrale expertises plaatste de provincie op een derde plaats, na Brabant en Henegouwen. Hierdoor werd een overbelasting, steunend op schattingen uit de jaren 1790-1810, ongedaan gemaakt. De economische terugval van Oost-Vlaanderen werd bevestigd met de kadastrale herziening (perequatie) van 1861, op basis van een onderzoek

15. E. Vanhaute, “De meest moordende van alle industrieën”. De huisnijverheid in België omstreeks 1900’, *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* (1994) 461-483.

16. Het aandeel van de provincies West- en Oost-Vlaanderen in de totale Belgische bevolking liep terug van 36 procent in 1800 tot 27 procent in 1900.

Afb. 3 Spinners in een beluik in het Oost-Vlaamse Zele, eind negentiende eeuw. Uit: *August De Winne, Door arm Vlaanderen (Gent 1903) 32.*

van pachten en prijzen in de jaren 1849-1858. De provincie kreeg nogmaals een vermindering van 14,2 procent van de grondlasten toegekend. Het provinciale aandeel in het totaal van de Belgische grondbelasting daalde van 21,5 procent in 1835 tot 14,3 procent in 1867.¹⁷ In West-Vlaanderen zien we een gelijkaardige daling.

Deze gegevens wijzen op een relatieve achteruitgang van de regio. De belastbare rijkdom groeide in Oost- en West-Vlaanderen trager dan het nationale gemiddelde. Dat werd tevens duidelijk in de herberekening van de belastbare huurwaarde van huizen en gebouwen. Tussen 1815-1830 en 1849-1858 steeg deze waarde in Oost-Vlaanderen met 35 procent, dat wil zeggen minder dan de helft van het nationale gemiddelde. De inning van de bedrijfsbelasting (patentbelasting) bevestigt de zwakke economische prestaties van de provincie. In de jaren 1889-1891 lag de jaarlijkse opbrengst gemiddeld 65 procent hoger dan in de jaren 1839-1841. Nationaal nam het resultaat echter toe met 127 procent. In de provincie Antwerpen vermenigvuldigde in die periode de opbrengst van de bedrijfsbelasting met een factor drie.¹⁸

17. Alle fiscale gegevens werden geput uit: 'Compte définitif du budget de l'exercice...', *Documents parlementaires de Belgique. Recueil des pièces imprimées par ordre de la Chambre des Représentants* (jaarlijks).

18. De beschikbare provinciale gemiddelden maken geen onderscheid tussen stad en platteland.

... met een omvangrijke burgerij

De verdeling van de personele belasting, een weeldebelasting geïnd op basis van uiterlijke vormen van rijkdom zoals de huurwaarde van de woning, het aantal deuren, vensters en haarden en het aantal dienstdoden, laat dan weer een ander beeld zien. De gemiddelde jaarlijkse opbrengst in het decennium 1881-1890 was tegenover de jaren 1832-1840 52 procent hoger in Oost-Vlaanderen en 120 procent hoger in het hele land. Omgezet per gezin (alle gezinnen) is het resultaat minder ongunstig. In 1846 bedroeg de opbrengst per gezin in Oost-Vlaanderen 11,1 fr. en in België 10,2 fr. In 1890 waren de respectieve gemiddelden 13,2 fr. in Oost-Vlaanderen en 13,9 fr. in het land. De eerder geconstateerde relatieve achteruitgang is hier heel wat minder uitgesproken. Hoe verklaren we dit? Niet alle gezinnen betaalden personele belastingen, er waren voorwaarden. Zo moest een gezin een woning betrekken waarvan de huurwaarde minimaal twintig gulden of 42,3 fr. was. In tabel 1 worden de resultaten van een beperkt onderzoek samengebracht. Voor twee steekproefjaren berekenen we de gemiddelde aanslag per belastingplichtig gezin en de verhouding tot het totaal aantal gezinnen. Het aantal kohierartikels stellen we gelijk aan het aantal betalende gezinnen.

TABEL 1 *Personele belastingen per betalend gezin, 1844/47-1890*

Provincie	1844-1847	1844-1847	1890	1890
	Gemiddeld bedrag per betalend gezin (fr)	% betalende gezinnen	Gemiddeld bedrag per betalend gezin (fr)	% betalende gezinnen
Antwerpen	29,2	51,3 %	35,4	50,6 %
Brabant	36,0	41,6 %	39,3	42,1 %
Oost-Vlaanderen	22,1	50,2 %	23,9	45,3 %
West-Vlaanderen	20,5	44,4 %	22,4	47,4 %
Henegouwen	19,9	40,2 %	17,4	46,4 %
Limburg	19,4	26,3 %	17,3	37,2 %
Luik	22,6	37,7 %	24,5	36,0 %
Luxemburg	16,2	22,3 %	13,9	34,2 %
Namen	22,8	27,4 %	21,5	37,9 %
België	24,4	41,4 %	26,2	43,4 %

In de jaren 1844-1847 betaalden de belaste gezinnen in Oost-Vlaanderen gemiddeld 22 fr. weeldebelasting. Dat was niet het hoogste bedrag in het land. Wat echter opvalt, is dat in Oost-Vlaanderen iets meer dan de helft van alle gezinnen personele belastingen moest betalen. Alleen in de provincie Antwerpen waren er nog meer belastingplichtigen. Elders was er sprake van een

grotere bezitsconcentratie. Een halve eeuw later was de toestand niet fundamenteel gewijzigd en bleef Oost-Vlaanderen een regio met een omvangrijke burgerij en kleinburgerij.

Soortgelijke verhoudingen vinden we bij de verdeling van het aantal kadastrale artikels (eigendomstitels) over de totale bevolking. Weliswaar nam het aantal huishoudens in Oost-Vlaanderen met een eigendomstitel af van 50 procent in 1845 tot 41 procent in 1910. Vier op tien was nog altijd heel wat hoger dan de verhoudingen in de provincies West-Vlaanderen (34 procent), Brabant (34 procent) en Antwerpen (26 procent).¹⁹

Om meer inzicht te verkrijgen in de vermogens onderzochten we ook de erfenisrechten. Tabel 2 vat het resultaat samen van een omvangrijke bewerking. Per provincie werden alle erfenisrechten van de jaren 1832-1890 samengegeld en gedeeld door de som van de bevolking in de tellingsjaren 1846, 1855, 1866, 1880 en 1890. Het resultaat is een bedrag in goudfrank per inwoner.

TABEL 2 *Erfenisrechten 1832-1890 per inwoner (in fr.)*

Antwerpen	27,2	Henegouwen	21,8
Oost-Vlaanderen	27,5	Luik	21,9
West-Vlaanderen	22,2	Luxemburg	11,6
Limburg	19,0	Namen	20,7
Brabant	37,6	België	25,5

De belangrijke vermogensconcentratie in Brabant (Brussel) valt op, evenals het lage gemiddelde van 20,6 fr in de Waalse provincies. Het gemiddelde voor de Vlaamse provincies was 25,1 fr. Opnieuw wordt duidelijk dat in Oost-Vlaanderen de fiscale draagkracht aanzienlijk was, wat wijst op een vrij grote spreiding van de vermogens.

Hoe verklaren we deze paradox? Enerzijds is er de slechte gang van zaken in de provincie, welke voortdurend en op basis van vele data wordt bevestigd. Anderzijds confronteren fiscale gegevens ons met een ander beeld: verrassend hoge erfenisrechten en een grote spreiding van de vermogens, want zowat de helft van de gezinnen betaalde de weeldebelasting. Tussen die vermogende gezinnen en de, ruw geschat, één vijfde echt arme huishoudens, was er dus een in omvang relatief beperkte tussengroep, die in normale omstandigheden geen steun behoefde maar wellicht niet veilig was voor conjuncturele schokken. Deze paradox inzake de inkomensverhoudingen in negentiende-eeuws Oost-Vlaanderen vraagt een meer genuanceerde analyse en meer detailonderzoek. In deze bijdrage zoeken we naar parameters van inkomensongelijkheid in de Oost-Vlaamse steden. We vermoeden dat de ste-

19. Kadastrale artikels in de woonplaats. Het nationale gemiddelde is 41 procent. Vanhaute, 'Rich agriculture and poor farmers', 30.

den (Gent en tien kleine steden) een bepalende rol hebben gespeeld in de configuratie van de sociale ongelijkheid. Demografisch neemt hun aandeel toe, van 25 procent van de totale bevolking in 1830 tot 31 procent in 1890. Daarnaast zijn zij de nieuwe centra van industrialisatie en kapitaalsgroei. De gegevens over de personele belastingen van 1890 bevestigen een concentratie van rijkdom in de steden. Daar waar in de dorpen per inwoner 1,54 fr. personele belastingen werd betaald, is dat in de steden 2,82 fr., met als uitschieter Gent met 5,42 fr. per inwoner. Er lijkt ook een polarisatie op te treden. De 50 procent gemeenten met de laagste aanslag betalen in 1859 35 procent van de totale belastingsom. In 1890 is dat nog twintig procent (totalen zonder de steden). Steden hebben door hun centrumfunctie en meer bepaald door het aantrekken van arbeid en kapitaal een bepalende invloed op de regionale sociale verhoudingen.

Onderzoek naar de inkomensongelijkheid in Oost-Vlaamse steden

Het vraagstuk van de inkomensverdeling wordt gedetermineerd door de bronnen. Zij beperken sterk de mogelijkheden van de onderzoekers. Een beroepsprestige hiërarchie biedt geen uitkomst. Zij is weinig accuraat en onbruikbaar als de inkomenshiërarchie niet kan worden gepreciseerd.²⁰ Fiscale informatie per gezin kan wel een goed beeld geven van de inkomensverhoudingen, althans van de betalende gezinnen, maar die details zijn zelden beschikbaar. Een betrouwbare studie van de vermogensongelijkheid behoort evenmin tot de mogelijkheden. Zelfs een moeilijk in de praktijk te brengen onderzoek van de erfenisaangiften zou slechts een deel van de bezitsverdeling aan het licht brengen.

Een mogelijkheid voor micro-onderzoek is het hiërarchiseren van de woonhuizen. Er zijn nogal wat argumenten in het voordeel van deze benadering.²¹ Het lijkt aannemelijk dat iemand met een hoog inkomen of enig vermogen niet in een schamel huisje bleef wonen net zo min als een arme drommel in een dure woning kon verblijven. Bij uitbreiding kan de hiërarchie van de huizen op basis van de huurwaarde een goede weergave zijn van de algemene sociale hiërarchie, en kan zo de spreiding van de sociale ongelijkheid gemeten worden. Het huis is een statussymbool en de huurwaarde weerspiegelt zowel de actuele financiële middelen als het verwachte inko-

20. J. De Belder, 'Beroep of bezit als criterium voor de sociale doorsnede. Een aanzet tot uniformisering van reconstructiemethoden', *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* (1976) 257-279.

21. J. Hannes en C. Lis, 'De sociale hiërarchie in de woningbouw. Antwerpen omstreeks 1834', *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis* (1969) 86-92; J. Hannes en M. Despontin, *Brussel omstreeks 1830. Enkele sociale aspecten* (Brussel 1981).

men. De geschatte huurwaarde werd verrekend in de personele belastingen en verleende op die manier mede toegang tot het cijnskiesrecht.²²

Over de huurwaarde van de huizen is veel informatie voorhanden, zij het indirect. Op basis van een inventaris van reële huurprijzen werden in de Franse en in de Hollandse Tijd de kadastrale inkomens vastgelegd van alle huizen en gebouwen. Het was de bedoeling van de administratie om die operatie om de tien jaar te herhalen, maar dat bleek vanwege de inspanning en de complexiteit niet mogelijk. Pas in 1861 werd een volgende herziening bevolen door een onderzoek van de huishuren in de jaren 1849-1858. Tussen de herschattingen in werden nieuwbouw en verbouwingen gewaardeerd volgens de criteria van het vorige onderzoek. De hiërarchie van de huizen in 1890 verwijst nog naar de resultaten van het onderzoek dat in het midden van de eeuw werd uitgevoerd. Een nadeel dient deze starheid van de gegevens voor dit soort onderzoek niet te zijn. Het zijn de verhoudingen die tellen en sociale verhoudingen veranderen niet snel. Het belangrijke voordeel van de kadastrale gegevens is dat we alle huizen – en dus de gehele bevolking – bij het onderzoek kunnen betrekken. We kunnen slechts voor het jaar 1890 een algemeen beeld schetsen op basis van deze waardemeter. Hieruit blijkt dat de gemiddelde ongelijkheid in Oost-Vlaanderen met een Gini-waarde van .55 niet ongewoon was. Ze was iets hoger dan in West-Vlaanderen en Limburg, maar veel minder dan in de provincies Antwerpen ($G = .62$) en Brabant ($G = .68$).²³

Basisbronnen in dit onderzoek zijn de beschikbare kadastrale expertiseverslagen van de Franse periode, het kadastraal register 208 van omstreeks 1834 en de leggers van P.C. Popp, te dateren tussen 1860 en 1863.²⁴ De kwa-

22. Zo is de mate van ongelijkheid in de huurwaarde in de Oost-Vlaamse steden in 1834 een goede voorspeller van de woonkwaliteit van de huishoudens. De correlatie tussen G 1834 en het aantal gezinnen met maximaal twee woonvertrekken ter beschikking in 1846 is +0,60. In 1846 leefden in de Oost-Vlaamse steden gemiddeld zes op tien gezinnen in minder dan drie woonvertrekken.

23. Een onderzoek op basis van kadastrale inkomens van huizen heeft ook zijn beperkingen. De verhouding eigenaars/huurders vertekent het beeld van de sociale hiërarchie niet echt. Iedereen woonde in een huis dat voor het gezin betaalbaar was. De verhouding woonhuizen/gezinnen kan de uitkomst wel vervormen omdat we geen informatie hebben over het aantal huizen met meerdere gezinnen. De informatie uit de volkstellingen is vanwege andere en vaak wijzigende telcriteria (huisnummers versus kadastrale artikels, alle woningen versus belastbare huizen) niet bruikbaar. De eventuele fout die daardoor ontstaat blijft volgens ons beperkt.

24. De meeste gegevens voor dit onderzoek halen we uit afstudeerscripties aan de Vakgroep Nieuwste Geschiedenis van de Universiteit Gent (J. Dhondt, J. Hannes): Aalst (W. Jacob, 1971), Eeklo (F. Van Damme, 1973), Dendermonde en Oudenaarde (A. Eloy, 1971), Lokeren (H. Corremans, 1972), St. Niklaas (F. Thierens, 1971), Deinze, Ninove en Geraardsbergen (H. Van Hecke, 1971), Ronse (G. Mareels, 1973). Zie voor een inleiding op de bronnen E. Vanhaute, 'Bevolking, arbeid en inkomen', in: J. Art en E. Vanhaute (eds.), *Inleiding tot de lokale geschiedenis van de 19de en 20ste eeuw* (Gent 2003) 113-206.

liteit van de expertiseverslagen van de Franse en het begin van de Hollandse tijd is niet altijd even groot. Iedere gemeente werd apart onderzocht, met wisselende nauwkeurigheid. Het dossier werd afgesloten met een ‘document xi définitif’ waarin alle huizen en nijverheidsgebouwen volgens hun kadastrale waarde werden geklasseerd. In 1826 ging men over tot een herziening op basis van de pachten en huurprijzen van de jaren 1812-1826. In 1834 was die herziening vrijwel volledig uitgevoerd, met de opstelling van een nieuw ‘document xi définitif’. Dat document kan worden aangevuld of gereconstrueerd met de details die te vinden zijn in de ‘oorspronkelijk aanwijzende tafel’, het register 208, dat informatie bevat over ieder perceel grond en ieder gebouw. P.C. Popp, een gewezen inspecteur van het kadaster en later dagbladuitgever, publiceerde vanaf 1842 van een groot aantal gemeenten de kadastrale verdeling. Zijn ‘atlas cadastral’ van de Oost-Vlaamse steden geeft de toestand weer van omstreeks 1860. Voor de doorsnede van 1890 konden we gebruik maken van een unieke samenvatting die alle belastbare huizen op 1 januari 1891 rangschikt volgens het kadastraal inkomen.²⁵ In een aantal gevallen kan de sociale ongelijkheid in de periode 1810-1890 dus vier keer bepaald worden op basis van perfect vergelijkbare informatie, met name het kadastraal inkomen van de woonhuizen. De classificatie van de huizen verschilt van stad tot stad, van twaalf tot meer dan 50 inkomensklassen. De reeksen werden verwerkt tot decielenverdelingen, die de basis zijn voor de berekening van de Gini-coëfficiënten en van andere verhoudingen.

Inkomensongelijkheid omstreeks 1810

De eerste kadastrale expertises verwijzen naar de toestand omstreeks 1810, ook wanneer het onderzoek pas later werd afgerond. Een precies jaartal is moeilijk te bepalen. De landmeters hebben de hiërarchie van de huizen naar best vermogen vastgelegd. Soms werden twaalf kwaliteitsklassen onderscheiden (Eeklo), elders, zoals in Ronse, vond de ijverige ambtenaar 63 klassen. Van zes kleine steden kon de nodige informatie worden verzameld, samen 9.592 huizen (tabel 3). De Gini-coëfficiënt synthetiseert de hiërarchie. Om de lectuur van de Gini te vergemakkelijken wordt tevens het gemiddeld kadastraal inkomen berekend (kolom 2). In kolom 4 wordt een andere maatstaf gebruikt: het kadastraal inkomen van de twintig procent duurste huizen wordt gedeeld door het kadastraal inkomen van de twintig procent goedkoopste huizen. Het cijfer in kolom 4 geeft dus weer hoeveel keer Jan Top rijker was dan Jan met de pet. In kolom 5 wordt het procentuele aandeel van de laagste 50 procent huizen meegedeeld.

25. ‘Relevé, par commune, des maisons imposées à la contribution foncière au premier janvier 1891’, *Documents parlementaires de Belgique. Recueil des pièces imprimées par ordre de la Chambre des Représentants 1890-1891*, nr. 261.

Kaart 1 De elf steden van Oost-Vlaanderen in de negentiende eeuw

TABEL 3 De inkomensongelijkheid omstreeks 1810

	1	2	3	4	5
	Aantal huizen	Gemiddelde waarde (K.I.)	Gini	20 % H/L	50 % L
Aalst	2309	101	.50	14,3	15,6
Dendermonde	1017	114	.49	16,1	14,7
Eeklo	1188	48	.57	25,8	11,3
Lokeren	2437	53	.51	14,1	16,8
Oudenaarde	795	46	.46	11,5	18,8
Ronse	1846	45	.54	18,5	14,6

Aalst, Dendermonde en Lokeren hadden een vergelijkbare sociale hiërarchie, al was het veel goedkoper wonen in laatstgenoemd stadje. In Oudenaarde was de ongelijkheid lager. De topgroep was er 11,5 keer rijker dan de benedenlaag en de onderste helft van de sociale piramide vertegenwoordigde er bijna negentien procent van de totale kadastrale waarde. Ronse maar vooral Eeklo kenden een grotere ongelijkheid. In laatstgenoemd stadje waren de woningen

van de topgroep bijna 26 keer waardevoller dan die van de onderlaag en de laagste helft van het huizenbestand vertegenwoordigde slechts iets meer dan elf procent van de totale waarde. Het tiende deciel (niet in de tabel) was goed voor 44 procent van de totale waarde, tegenover 37 procent in Oudenaarde.

Inkomensongelijkheid omstreeks 1834

De herschatting die in 1834-1835 tot het definitieve kadaster heeft geleid, geeft de toestand weer van omstreeks 1820, tenminste wat de waardeschatting van de huizen en hun huurwaarden betreft. De aantallen huizen verwijzen naar de situatie in 1834. Alle gegevens werden geput uit de 'oorspronkelijke aanwijzende tafel nr. 208'. Voor de stad Gent beschikken we over een 'model XI définitif' van 1832. Aanvullingen en verduidelijkingen werden in de 'registers 208' opgezocht.

TABEL 4 *De inkomensongelijkheid omstreeks 1834*

	1	2	3	4	5
	<i>Aantal huizen</i>	<i>Gemiddelde waarde (κ.ι.)</i>	<i>Gini</i>	<i>20 % H/L</i>	<i>50 % L</i>
Aalst	2533	99	.54	18,1	13,0
Deinze	655	80	.47	12,4	17,0
Dendermonde	1107	121	.53	23,4	11,6
Eeklo	1423	74	.49	11,0	17,7
Gent	12474	189	.57	22,6	11,4
Geraardsbergen	1443	71	.46	11,6	18,4
Lokeren	2984	71	.50	12,1	18,1
Ninove	807	80	.40	9,1	22,5
Oudenaarde	805	133	.45	11,0	20,8
Ronse	2285	47	.51	14,9	15,5
St. Niklaas	3023	96	.49	11,4	18,5

Alle steden kunnen nu onderzocht worden. In Ninove was de ongelijkheid opvallend laag. Een Gini van .40 is kenmerkend voor de plattelandsgemeenten.²⁶ De top twintig procent vertegenwoordigde er slechts negen keer het kadastraal inkomen van de twintig procent laagst geschatte huizen. Eeklo kende een spectaculaire daling van de ongelijkheid, van $G = .57$ naar $G =$

26. Zo was in het arrondissement Aalst de Gini-coëfficiënt in 1890 .40 in de gemeenten met minder dan 1.000 inwoners, .43 in de gemeenten met 1.000 tot 5.000 inwoners, en .51 in de stad Aalst zelf.

.49. Uit de details blijkt dat vooral de decielen 1 tot 4 een veel groter aandeel verwierven, wat bevestigd wordt door de informatie in kolom 5. Verantwoordelijk voor deze daling is een herschatting van de huurprijzen. In Aalst en Dendermonde nam de ongelijkheid toe tussen 1810 en 1834, in Ronse was er een lichte daling. In het geval van de stad Aalst kan er een verband zijn met de beginnende industrialisering, het aantrekken van arbeiders en de bouw van zeer goedkope huisjes of de opsplitsing van de bestaande woningen. Het kadastraal inkomen van de nijverheidsgebouwen was er in 1834 al opgelopen tot 7,7 procent van het totaal der gebouwde eigendommen, wat aanzienlijk is. De stijging van de ongelijkheid in Dendermonde kan echter niet op die manier verklaard worden en de daling van de ongelijkheid in Ronse al helemaal niet. Daar nam het aantal huizen sterk toe en bleef het kadastraal inkomen van de nijverheidsgebouwen schommelen rond 2,5 procent van het totaal.

Een deel van de verschillen tussen de steden moet te maken hebben met de aard van het stedelijk gebied. Sommige steden zijn netjes omlijnd, omweld en volgebouwd, andere bestaan uit een kern omgeven door een minder bebouwd of zelfs nog landelijk gebied. St. Niklaas is een mooi voorbeeld. Voor de kadastrale wijk E, de eigenlijke stad, berekenen we een Gini van .49, voor de nog agrarische wijken A en C een Gini van slechts .31. De vermenging van centrum en periferie kan in het onderzoek niet of zeer moeilijk ongedaan worden gemaakt.²⁷ De blikvanger in tabel 4 is de grote ongelijkheid in Gent. De onderste helft van de sociale ladder vertegenwoordigde slechts 11,4 procent van de totale rijkdom. Het hoogste centiel was bijna evenveel waard. Dat de industrialisering, de bevolkingstoename en de woningnood de grote ongelijkheid helpen verklaren lijkt aannemelijk. Het kadastraal inkomen van de nijverheidsgebouwen liep er al op tot 8,5 procent van het totaal van de gebouwde eigendommen.

Inkomensongelijkheid omstreeks 1860

Van zeven steden kon de kadastrale legger gepubliceerd door P.C. Popp worden geraadpleegd. De stukken geven de toestand weer in de jaren 1861-1863.

Dertig jaar na de vorige meting is de ongelijkheid in vijf van de zeven steden toegenomen, enkel in St. Niklaas is er sprake van een lichte daling. Overall is de gemiddelde kadastrale waarde gedaald en is de verhouding tussen rijk en arm (kolom 4) ongunstiger geworden. Het huizenbestand nam met netto 2.417 eenheden toe, maar de kwaliteit nam gemiddeld af. De slechte economische omgeving heeft dus wel degelijk een invloed op de kwaliteit van de

27. Deze waarden zijn niet uitzonderlijk. We kunnen vergelijken met vier Limburgse steden in 1844. In Hasselt, St. Truiden en Tongeren bedroeg de Gini respectievelijk .54, .54 en .52 en in Maaseik slechts .39. J. Hannes, *Provincie Limburg 1842-'44. Uitgaven van kadastrale statistieken* (Brussel 1973).

huisvesting. Die invloed komt echter traag tot uiting omdat de oude huizen blijven bestaan en de nieuwbouw volgens de schattingscriteria van de vorige herziening werd beoordeeld, in dit geval die van de Hollandse Tijd. Daardoor kunnen vreemde situaties ontstaan. In St. Niklaas is het belaste huizenbestand sedert 1834 met bijna 40 procent toegenomen en toch is de ongelijkheid nauwelijks veranderd. Noch in het dichtbevolkte centrum, noch in de landelijk gebleven periferie veranderden de inkomensverhoudingen. Sociale ongelijkheid is een hardnekkig verschijnsel. Er kunnen heel veel huizen of gezinnen bijkomen, zonder dat de sociale ladder wordt aangetast.

TABEL 5 *De inkomensongelijkheid omstreeks 1860*

	1 Aantal huizen	2 Gemiddelde waarde (κ.Ι.)	3 Gini	4 20% H/L	5 50% L
Aalst	2998	93	.55	19,8	13,2
Deinze	712	76	.48	13,1	15,9
Dendermonde	1256	112	.55	22,4	11,0
Eeklo	1691	68	.50	12,2	18,4
Lokeren	3183	67	.50	11,7	18,5
Ninove	918	73	.44	12,4	18,9
St. Niklaas	4190	87	.48	12,0	18,4

Inkomensongelijkheid omstreeks 1890

Een laatste doorsnede is deze van 1890.

TABEL 6 *De inkomensongelijkheid omstreeks 1890*

	1 Aantal huizen	2 Gemiddelde waarde (κ.Ι.)	3 Gini	4 20 % H/L	5 50 % L
Aalst	4967	125	.51	13,5	16,1
Deinze	971	110	.49	12,7	17,0
Dendermonde	1760	166	.53	17,2	12,4
Eeklo	2427	55	.44	8,7	21,0
Gent	30041	216	.57	18,5	12,3
Geraardsbergen	2332	115	.48	11,5	18,0
Lokeren	4348	80	.49	10,5	19,1
Ninove	1386	100	.48	11,0	17,6
Oudenaarde	1056	186	.48	16,3	15,9
Ronse	3581	93	.52	13,8	16,3
St. Niklaas	6048	107	.53	12,2	17,3

Tussen 1834 en 1890 is de ongelijkheid gestegen in zes steden, in drie bleef de Gini-coëfficiënt ongewijzigd en in slechts twee steden constateren we een meetbare daling. De meest opvallende daling vond plaats in Eeklo, maar van een gunstige ontwikkeling was er geen sprake. De gemiddelde kadastrale waarde van een huis daalde er van 74 fr. in 1834 over 68 fr. in 1861 naar 55 fr. in 1890. Elders zijn de gemiddelde waarden na 1860 fors gestegen. Het geval Eeklo toont aan dat wanneer veel inwoners arm zijn of worden, de gelijkheid kan toenemen. In Ninove steeg de ongelijkheid met twintig procent, van G .40 in 1834 tot G .48 in 1890. Ook daar groeide de huizenvoorraad met 72 procent sterk, maar tevens steeg de gemiddelde waarde met 25 procent. In Gent zien we een toename van het aantal huizen met 140 procent tussen 1834 en 1890, maar de ongelijkheid bleef stabiel. Ook dat fenomeen roept vragen op. Er werden daar in de beschouwde periode zeker 20.000 huizen gebouwd en verbouwd en toch bleven de sociale afstanden wat ze waren.²⁸

Om meer inzicht te krijgen in de fenomenen stabiliteit en verandering vergelijken we de decielenverdeling in 1834 en 1890 van vijf steden met een opvallend profiel.

TABEL 7 *Decielenverdeling (%) in 1834 en 1890*

Deciel	Aalst		Eeklo		Ninove		St. Niklaas		Gent	
	1834	1890	1834	1890	1834	1890	1834	1890	1834	1890
1	1,4	1,8	2,3	2,5	1,8	2,2	1,9	2,1	1,2	1,4
2	1,9	2,6	3,1	3,6	3,2	3,0	3,1	3,0	1,6	2,0
3	2,8	3,2	4,0	4,4	4,4	3,6	3,8	3,7	2,0	2,4
4	3,0	3,9	4,0	5,0	5,7	4,1	4,3	4,0	2,7	2,9
5	3,9	4,6	5,2	5,5	7,3	4,8	5,3	4,5	3,9	3,6
6	5,1	5,6	5,3	6,6	8,6	6,0	6,4	4,9	5,8	5,1
7	8,7	7,6	6,6	7,9	10,3	8,3	7,6	5,9	8,7	7,2
8	13,4	11,1	10,0	11,2	12,9	11,8	10,0	8,7	12,4	11,5
9	21,0	18,6	18,7	19,5	16,7	19,0	16,5	17,1	18,8	17,2
10	38,8	41,0	40,3	33,8	29,0	37,2	41,1	46,1	43,0	46,7
Gini	.54	.51	.49	.44	.40	.48	.49	.53	.57	.57
PB		64 %		38,3%		53,2%		35,9%		48,3%

(PB: aantal gezinnen dat personele belastingen betaalde)

28. Dit heeft veel te maken met het hoge aandeel zeer dure huizen. In Gent heeft in 1890 30 procent van de huizen een kadastrale waarde van meer dan 200 fr., op het platteland is dat maar 3 procent. Hoe hoger het aandeel van dure huizen (meer dan 200 fr.), des te groter de inkomensongelijkheid. De correlatie tussen beide variabelen in 1890 is +0,70.

Het gewicht van iedere sport van de sociale ladder kan nu worden afgelezen. In Aalst was de lichte daling van de Gini-coëfficiënt toe te schrijven aan een wat lager gewicht van de decielen 7, 8 en 9. Het topdeciel is wel zwaarder geworden. In Eeklo is net het omgekeerde gebeurd met de topgroep. Opvallend is het grote verschil in het percentage gezinnen (kohierartikels) dat de weeldebelasting betaalde, 64 procent in Aalst en slechts 38 procent in het verarmde Eeklo. De gestegen ongelijkheid in Ninove en St. Niklaas wordt vertaald in een sterk gestegen gewicht van de top twintig procent. De andere decielen verloren aan waarde. Het is vreemd te moeten vaststellen dat in St. Niklaas slechts 36 procent van de huizen in de lijst van de personele belastingen was vermeld, minder dan het aandeel van het tiende deciel.

De stabiliteit die in Gent werd opgemerkt is bedrieglijk. De middengroep, de decielen 5 tot en met 9, ging er op achteruit. Dat was ook het geval in Aalst, Ninove en St. Niklaas. Het tiende en rijkste deciel kreeg ook daar een nog grotere waarde. In Gent bedroeg de stijging van het tiende deciel 8,6 procent en het hoogste centiel vertegenwoordigde in 1890 zelfs elf procent van de totale kadastrale waarde van de Gentse huizen. De 300 duurste huizen hadden samen een kadastrale waarde gelijk aan die van 13500 huisjes onderaan de sociale ladder.

Ongelijkheid en industrialisering

Gedurende de negentiende eeuw neemt de inkomensongelijkheid in de Vlaamse steden niet af, Eeklo uitgezonderd. Vier lokaliteiten blijven stabiel, in zes van de elf steden neemt de ongelijkheid tussen 1810/1834 en 1890 verder toe. Groeiende sociale ongelijkheid wordt doorgaans in verband gebracht met een oprukkende industrialisering. Als maatstaf om de opmars van de moderne nijverheid te meten gebruiken we het kadastraal inkomen van de bedrijfsgebouwen. De omvang en waarde van de gebouwen houden verband met de bedrijfsgrootte. Het kadastraal inkomen van de gebouwde eigendommen in de Oost-Vlaamse steden in 1890 kan worden opgezocht in een kadastraal document 'model 17'. Heel precies kan de becijfering niet zijn omdat de klassen (kadastraal inkomen) gedeeltelijk gegroepeerd zijn en het klassemidden niet noodzakelijk met de realiteit overeenstemt. Het kadastraal inkomen van de bedrijfsgebouwen is dus een restfactor en voor de elf steden samen bedroeg die 1,07 miljoen fr., tegenover 9,6 miljoen fr. voor de huizen. De elf steden concentreren 59 procent van de waarde van de bedrijfsgebouwen in Oost-Vlaanderen. De spreiding over de steden was erg ongelijkmatig.

De eerder geconstateerde stijging van de ongelijkheid tussen 1834 en 1890 (tabellen 4 en 6) in Geraardsbergen en Oudenaarde kan niet of moeilijk in verband gebracht worden met enige industrialisering. De investeringen bleven daar beperkt. Voor de andere stijgers op de ongelijkheidsladder,

Deinze, Ninove, Ronse en St. Niklaas, kan het verband wel vermoed worden. Zekerheid is er niet, want er is daar minder in bedrijfsgebouwen geïnvesteerd dan in Dendermonde en Lokeren, die op het gebied van de sociale ongelijkheid stabiel bleven. Aalst en Eeklo zijn in de loop van de negentiende eeuw echte industriesteden geworden. De eerstgenoemde valt op door het hoge kadastraal inkomen van de nijverheidsgebouwen, de tweede door het hoge percentage, meer dan 30 procent. De ongelijkheid ging er echter wel in dalende lijn. Gent was het industriële centrum. Het kadastraal inkomen van de bedrijfsgebouwen (674.000 fr.) was reusachtig en kwam overeen met een huurwaarde van 1.011.000 fr.²⁹ Wanneer rekening wordt gehouden met een rentevoet van vier procent, kan de omvang van de investering op 25 miljoen goudfrank geschat worden.³⁰ De inkomensongelijkheid blijft er gedurende de negentiende eeuw stabiel op een hoog niveau.

TABEL 8 *Het k.i. van de bedrijfsgebouwen (fr X 1000) en als percentage van het totale k.i. van de gebouwde eigendommen in 1890*

<i>K.I. x 1000</i>		<i>%</i>	<i>k.i. x 1000</i>		<i>%</i>
Aalst	91	12,8	Lokeren	57	14,4
Deinze	17	12,8	Ninove	26	15,8
Dendermonde	45	13,4	Oudenaarde	4	3,3
Eeklo	58	30,5	Ronse	35	9,5
Gent	674	9,4	St. Niklaas	44	6,3
Geraardsbergen	21	7,4			
Totaal	1.072	10			

Ongelijkheid en bevolkingsgroei

De bewegingen op de negentiende-eeuwse sociale ladder kunnen we niet afdoende koppelen aan investeringen in de industriële sector. Mogelijk schuilt een deel van de verklaring in de snelheid waarmee de steden groeiden. Een snelle bevolkingsgroei zette de woningmarkt onder druk en lokte hogere huis-

29. Bij de vaststelling van het kadastraal inkomen werd van de bruto huurwaarde van de bedrijfsgebouwen een derde in mindering gebracht voor onderhoud en herstellingen. Het volstaat dus het k.i. te vermenigvuldigen met 1,5 om de oorspronkelijke huurwaarde te vinden.

30. De schatting is betrouwbaar. Voor de berekening van de erfenisrechten in rechte lijn werd door de administratie een 'multiplicator' gebruikt om de stap te zetten van het k.i. van een gebouwde eigendom naar de theoretische verkoopswaarde. Het k.b. van 15.09.1886 bepaalde de factor voor Gent op 35, wat het totaal op 24 miljoen fr brengt. Ter vergelijking: in 1890 bracht de grondbelasting in het land iets meer dan 24 miljoen fr op.

huren uit. Daarnaast werden bij een toestroom van arbeiders veel goedkope huizen opgetrokken. Een middel om de groei van een stad te meten bestaat erin de groei van het kadastraal inkomen van de gebouwde eigendommen te volgen. We beschikken hiervoor over een cumulatieve reeks vanaf 1834 ('model 217' van het kadaster) tot 1866 en van 1867 tot 1890. De breuk is een gevolg van de herschatting, die meestal aanleiding gaf tot een gevoelige stijging van het kadastraal inkomen. De stijging wordt procentueel weergegeven in tabel 9.

TABEL 9 *Jaarlijkse groeivoet van het kadastraal inkomen van de gebouwde eigendommen*

	1834-1866 %	% herschatting 1866/1867	1867-1890 %
Aalst	0,45	43,4	1,43
Deinze	0,20	34,1	1,23
Dendermonde	1,48	54,6	1,10
Eeklo	0,56	- 3,7	1,10
Gent	0,98	38,7	1,24
Geraardsbergen	0,40	60,8	1,04
Lokeren	0,65	20,6	1,07
Ninove	0,25	55,1	0,99
Oudenaarde	0,20	43,0	0,54
Ronse	0,49	46,8	1,96
St. Niklaas	1,01	10,0	1,28

In de meeste steden heeft de herziening van 1866/1867 geleid tot een fikse verhoging van de kadastrale inkomens. Niet echter in Eeklo, de enige stad waar de gemiddelde waarde van de huizen bleef dalen. De toestand moet er dramatisch geweest zijn. De sterkste groeiers gedurende de eerste periode, Dendermonde en St. Niklaas, kenden tevens een stijgende ongelijkheid tussen 1834 en 1860. Trage groeiers, zoals Deinze en Ninove, lieten echter ook een toename van de ongelijkheid optekenen. Ondubbelzinnig zijn de cijfers dus weer niet. De jaarlijkse groei van de kadastrale inkomens lag in de tweede periode gevoelig hoger. Kunnen we het hoge groeicijfer van Ronse, bijna twee procent per jaar, in verband brengen met een stijgende ongelijkheid, dan gaat dat in andere steden (zoals Oudenaarde en Ninove met relatief lage groeicijfers) veel minder op.

Ongelijkheid en sociale verhoudingen

Wie de gehele bevolking bij een onderzoek naar inkomensongelijkheid wil betrekken, kan vaak enkel de hiërarchie van het huizenbestand als maatstaf

gebruiken. De kadastrale bronnen volgen de realiteit echter niet op de voet en vooral de te grote afstand tussen de kadastrale herschattingen zorgt voor afwijkingen. Door steeds dezelfde informatie op een identieke wijze te analyseren krijgen we echter een beeld van verschuivende inkomensverhoudingen dat wellicht niet de volledige werkelijkheid weergeeft, maar dat we toch benaderend durven noemen. Dit onderzoek kon gebruik maken van enkele unieke bronnen, die op een eenvormige wijze werden verwerkt. De resultaten geven aanwijzingen voor nieuw onderzoek over de levensstandaard en de sociale ongelijkheid in de negentiende eeuw.

Allereerst bevestigt dit onderzoek dat enkelvoudige maatstaven van inkomensongelijkheid zoals de Gini-coëfficiënt bedrieglijk kunnen zijn. De middenwaarde vat vaak paradoxale bewegingen samen, die alleen via een verder voortgezette analyse zichtbaar kunnen worden gemaakt. Een opvallende constatering is dat toenemende verarming samen kan gaan met een kleinere sociale ongelijkheid. De uitzonderlijke ontwikkeling in Eeklo wijst hier op.³¹ Een ander voorbeeld is het samengaan van een groeiende top laag met een krimpend aandeel van de hogere middengroepen. Deze polarisering vertaalt zich in Gent en Aalst in stabiele of zelfs licht afnemende ongelijkheidscoëfficiënten.

Onze analyses wijzen uit dat de ongelijkheid in de negentiende-eeuwse Oost-Vlaamse steden in de regel stabiel blijft of zelfs nog toeneemt. Deze trend wordt in de 'rijpere' industrialiseringsfase tussen 1860 en 1890 nog niet omgebogen. Verklaringen die deze ontwikkelingen koppelen aan de graad van industrialisering of urbanisering zijn niet overtuigend. Opvallend is dat de trend algemeen is, uitgezonderd daar waar het verarmingsproces de bovenlaag heeft afgetopt. De geconstateerde verschillen zijn wellicht mede in de hand gewerkt door het gemengde karakter van een aantal steden als centra van een nog landelijke omgeving. Dat zorgt voor vertekeningen die we niet hebben kunnen wegwerken. De sociale ongelijkheid was altijd al geringer op het platteland.

Dit onderzoek bevestigt de noodzaak voor een geïntegreerd verklaringskader. Aan de basis van de grote en nog groeiende sociale polarisatie in de negentiende-eeuwse Oost-Vlaamse samenleving ligt een aantal op elkaar inwerkende processen. Aan de onderkant van de sociale piramide bleef de koopkrachtverbetering tot het einde van de negentiende eeuw beperkt. In Oost-Vlaanderen waren de lonen laag, in de industrie (met een gering aantal hooggeschoolde arbeiders), in de landbouw en zeker ook in de expansieve armoede-industrieën.³² Daarbij bleef er door het verdwijnen van de oude rurale overlevingsstructuren een grote verborgen werkloosheid en kon het verlies van oude zekerheden vooralsnog niet opgevangen worden door

---

31. Opvallend is ook het negatieve verband in de elf steden tussen de graad van inkomensongelijkheid in 1834 en het aantal steuntrekkers in 1846: -0,56.

32. Vanhaute, "De meest moordende van alle industrieën", 461-483.

nieuwe vormen van bescherming. Dit verklaart waarom het aandeel van de laagste decielen niet is gestegen.

Onderaan de sociale ladder mag er weinig veranderd zijn, helemaal bovenaan nam het gewicht van het hoogste deciel wel toe. Een kleine topgroep is immers flink wat rijker geworden. In tegenstelling tot de inkomsten uit arbeid zijn de inkomsten uit kapitaal in de loop van de eeuw aanzienlijk toegenomen, niet alleen uit de industrie, maar ook uit de grondeigendom en de landbouw.³³ Dit sluit aan bij onze hypothese dat de negentiende-eeuwse sociale verhoudingen in Vlaanderen nog in belangrijke mate werden bepaald door de destabilisatie van de plattelandssamenleving en door de transfers van grondrenten naar de bezittende groepen. Tot het einde van de negentiende eeuw bleven deze transfers niet alleen een belangrijke inkomensbron voor de veelal stedelijke middengroepen, zij ondersteunden tevens de persistente en nog groeiende inkomensongelijkheid, ook in de steden.³⁴

We begonnen ons verhaal met de paradox van een verarmde provincie met een sterke burgerij en kleinburgerij. Onze analyse van de inkomensongelijkheid in de Oost-Vlaamse steden voegde hier de paradox van een versnellende industrialisering en een meer ongelijke samenleving aan toe. Eenvoudige verklaringsmodellen die zich alleen concentreren op de overgang van traditionele naar nieuwe economische sectoren of op een toenemende bevolkingsdruk, kunnen deze schijnbare tegenstellingen in de negentiende-eeuwse Oost-Vlaamse samenleving niet afdoende verklaren. Centraal in de verklaring staat volgens ons de nog steeds nauwe verwevenheid tussen de stad en platteland. De stedelijke ongelijkheid gedurende de negentiende eeuw lijkt meer in verband te staan met de verdere destabilisatie van de agrarische en rurale economie dan met interne processen van urbanisering en industrialisering. In het onderzoek naar maatschappelijke transformatieprocessen is het nodig eerst de sociale verhoudingen te begrijpen, in de eerste plaats de grotere kloof tussen hen die kunnen leven van kapitaalsinvesteringen en hen die moeten overleven van hun arbeid.

33. In de tweede helft van de negentiende eeuw vloeit twintig tot 25 procent van de totale bruto-opbrengsten van de Oost-Vlaamse landbouw direct naar de grondeigenaars, voor 90 procent niet-boeren. Dit is een historisch maximum. Vanhaute, 'Rich agriculture and poor farmers', 35.

34. Paul Klep en Bruno Blondé benadrukten in hun onderzoek naar de Brabantse economie in de achttiende en de vroege negentiende eeuw eveneens de invloed van een op de (stedelijke en rurale) vastgoedmarkt gebaseerde vermogensopbouw op de zich wijzigende stedelijke sociale verhoudingen. P. Klep, *Bevolking en arbeid in transformatie. Een onderzoek in Brabant 1700-1900* (Nijmegen 1981) 262-263; B. Blondé, *Een economie met verschillende snelheden. Ongelijkheden in de opbouw en de ontwikkeling van het Brabantse stedelijke netwerk (ca. 1750-ca. 1790)* (Brussel 1999) 235-241.

Over de auteurs

Juul Hannes is professor emeritus economische en sociale geschiedenis aan de universiteiten van Brussel (VUB) en Gent (UGent). Zijn onderzoek richt zich op fiscaliteit, sociale ongelijkheid en inkomensverdeling in de Vlaamse en Belgische context. Recent publiceerde hij *De mythe van de omgekeerde transfers. Fiscale prestaties van Vlaanderen, Wallonië en Brabant, 1832-1912* (Roeselare 2007).

E-mail: juul.hannes@skynet.be

Eric Vanhaute doceert economische en sociale geschiedenis en wereldgeschiedenis aan de Universiteit Gent. Hij begeleidt en verricht er onderzoek naar de economische en sociale geschiedenis van de rurale samenleving en naar processen van economische verandering en sociale ongelijkheid. Recent publiceerde hij (met C.Ó Gráda en R. Paping), *When the potato failed. Causes and effects of the last European subsistence crisis, 1845-1850*. CORN Publication Series 9 (Turnhout 2007).

E-mail: eric.vanhaute@ugent.be